

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ

Халамендик В.Б. (м. Ужгород)

Анотації

Знаходячись майже в постійній колоніальній залежності, українцям вдалося протягом століть створити, зберегти і вдосконалити свою національну систему філософської освіти. В публікації розглянуто процес формування української філософії та освіти через діяльність творців вітчизняної філософської школи, що заклали фундамент нації, адже в Україні навчальні заклади всіх типів мали (і мають) вплив на творення її духу.

Being almost in permanent colonial dependence, Ukrainians succeeded during ages to create, to save and perfect the national system of education. In a publication the process of forming of national philosophy and education is considered through activity of creators of domestic philosophical school, which laid the foundation of nation, in fact in Ukraine educational establishments of all types had (and have) an influence on creation of its spirit.

Ключові слова

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ, ОСВІТА, САМОСВІДОМІСТЬ, НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА, ДУХОВНІСТЬ, НАЦІЯ

Вступ

Історія вітчизняної освіти поєднана з державницькою історією нашої країни і налічує чимало драматичних моментів. Освітня думка в Україні досягала вершин, гідних європейської держави, але згодом відбувався її занепад. Вперше така трагедія сталася у роки монголо-татарської навали. Тоді було вщент зруйновано державу, а з нею і освітню систему, побудовану ще за часів Київської Русі. У XVIII столітті зруйновано Гетьманщину, знищено оригінальну шкільну систему. За часів правління Катерини II Київ з культурно-освітнього центру перетворився на провінційне місто, Києво-Могилянська академія, ушлявлений навчальний заклад України, набув статусу школи. Третя спроба відродження української національної школи відбулася у 1917 – 1920 роках, але українізація сприймалася радянськими керівниками як націоналізм, і Україна знову мала забути про свою власну державу та національну школу.

Всі ці події впливали на розвиток національних особливостей освітнього процесу, що, в свою чергу, спричинило появу рис, притаманних тільки українській освітній системі. Маємо за **мету** розібратися в питанні формування національної самосвідомості через національну освіту та філософію, зрозуміти, як Україні, знаходячись

майже в постійній колоніальній залежності, вдалося протягом століть створити, зберегти і вдосконалити власну національну систему освіти. Розглянемо діяльність творців вітчизняної філософської школи, що заклали фундамент нації, адже в Україні навчальні заклади всіх типів мали (і мають) вплив на творення духу всієї нації.

Обговорення проблеми

В останні десятиліття є тенденція об'єктивного, фундаментального аналізу історії філософії України. Вийшли з друку серйозні наукові дослідження, в яких висвітлюються окремі періоди розвитку вітчизняної філософської думки, аналізуються погляди окремих мислителів. Найбільш відомими дослідниками цієї тематики є наші сучасники І. Бичко, В. Горський, М. Кашуба, А. Карась, Н. Мозгова, І. Огородник, М. Попович, М. Русин, Ю. Федів, З. Хижняк та інші.

Історія філософської думки України починається з етапу міфорелігійного світогляду, притаманного всім культурам. На характерні особливості українських міфів звертали увагу митрополит Іларіон (І. Огієнко), І. Нечуй-Левицький, Д. Чижевський. Віра давніх українців розвивалась згідно з розвитком суспільних, господарських та культурних форм життя. Вірування українців були натуралістичними, тісно пов'язаними з природою, бо цього вимагав господарський побут. Культ природи, віра в її творчі сили були основою первісного світогляду наших предків.

Українська міфологія має таку особливість як пантеїзм (ототожнення бога і природи). Здовго до введення християнства наші предки користувалися релігійною термінологією. Такі поняття як "Бог", "молитва", "небо", "рай", "пекло" і багато інших були основою релігійної свідомості. Митрополит Іларіон, зауважуючи, що найважливішим релігійним поняттям було слово "Бог", показує, наскільки сильно воно розгалужене у народній мові: "небога" – той, ким не опікується Бог, вирази "бозна" (Бог знає), "спасибі" (спаси Бог) та інші.

Філософські ідеї в Україні почали формуватися приблизно з кінця X століття. Значною мірою цьому сприяла християнізація Русі, яка змінила світоглядні та культурно-ціннісні орієнтири. 988 рік офіційно поділив історію східних слов'ян на язичницький і християнський періоди.

Християнський світогляд став панівним, відігравши провідну роль у культурі в цілому, і у формування філософського мислення, зокрема. З введенням християнства, з розповсюдженням письменства, грамотності, давньоруська культура отримала можливість знайомитися зі скарбами світової філософської думки. Київські книжники знали твори Іоанна Дамаскіна, Піфагора, Демокрита, Діогена, Сократа, Платона, Арістотеля, Софокла та інших мислителів. Значне місце у формуванні філософських ідей посідала Біблія, перекладні твори Святого Письма, твори "отців церкви".

В цей період основною стає онтологічна проблематика, яка розглядається крізь призму християнства: Бог – світ – людина. Провідною темою була філософія людини, суть якої полягала в тому, щоб навчити людину наблизитися до ідеалу, спробувати визначити сенс свого життя та покликання. Світоглядна орієнтація зміщується в духовний світ людини, яка є зменшеною моделлю Всесвіту – мікрокосмом. Відповідно до цього формувались і певні моральні норми, вимоги, цінності, орієнтації та ідеали. Конфлікт між добром і злом проходив крізь всю філософську проблематику давньоруських книжників – Іларіона Київського, Луки Жидяти, Феодосія Печерського, Нестора, Никифора, Володимира Мономаха, Климента Смолятича, Кирила Туровського та інших.

Характерною рисою філософії в цей час було неприйняття абстрактного, відірваного від життя філософування, прагнення надати їй практичного спрямування, що відображено у творах Володимира Мономаха “Повчання” та Данила Заточеника “Слово” (або “Моління”). Тут постають питання світобудови, державної влади, сутності людини, її моральності, розуму.

З падінням Київської Русі (середина XIII ст.) починається новий період в житті українців – колоніальна залежність від Угорщини, Польщі, Литви, Турецької (Османської) держави, Кримського ханства, Московської держави. Що стосується останньої, вона у 1480 році заявила свої претензії на українські землі, вважаючи себе спадкоємницею Київської держави. Така ситуація негативно вплинула на духовну культуру українського народу, однак не призвела до повного культурного занепаду: ідентичність зберігалася через збереження мови, традицій, звичаїв. З'являється перший український прозовий твір – Галицько-Волинський літопис. Гуманістично спрямований, цей твір містить ідеї служіння Вітчизні, її захисту від ворогів, необхідності об'єднання українських земель. Хоробрість, мужність, лицарська чесність – найкращі риси, якими автори літопису наділяють своїх героїв.

XV століття в Україні позначилося культурно-літературним поживленням, гуртуванням сил, близьких до гуманізму. В цей період з'являються перекладні твори суто філософського змісту – “Логіка Авіасафа”, “Арістотелеві врата” та інші. Онтологічні та гносеологічні питання розглядаються в них з позиції арістотелізму. Центральне місце в царині морально-етичних проблем посідають питання добра і зла, таких чеснот як справедливість, простота, міра, поміркованість, засудження скупості, заздрості тощо.

Найвизначнішими гуманістами XV – першої половини XVI ст. були Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський-Роксолан та інші. Головними їх ідеями були критичне ставлення до догм християнства, звернення до реального життя людини, проголошення сили розуму, здатності пізнання законів природи. В їх творчості на першому місці – особистість, яка повинна мати право на повноцінне життя, на свободу

совісті, слова, віри. Її чеснотами повинні бути не багатство, посади, титули, а розум, відвага, мужність.

Період другої половини XVI – початок XVII ст. сучасні вітчизняні дослідники називають українським Відродженням, тенденціями якого було утвердження світського начала в духовній культурі, становлення і формування національної самосвідомості українського народу.

Одним з надбань процесу розвитку освіти, культури та науки в Україні виявився Острозький центр, створений у 1580 році волинським магнатом Костянтином Острозьким (1528 – 1608). Палкий прихильник освіти, він вважав, що саме такий центр допоможе українському народові виступити проти національного гноблення, полонізації, успішно вести боротьбу за свої національні інтереси. З цією метою К. Острозький відкрив школи і в інших містах – Турові (1572 р.), Володимирі-Волинському (1577 р.), Луцьку (1580 р.), організував друкарні, в яких готувались навчальні посібники, перекладна література тощо. За підтримки Костянтина Острозького було надруковано слов'янською мовою Острозьку Біблію, що була першою Біблією у східних слов'ян.

Острозька академія здобула в Європі славу “Острозьких Афін”. Це була перша в Україні школа вищого ступеня. Про високий науковий рівень і рівень викладання в Острозькій академії свідчить наступне. Принципи викладання, тобто методологія, були запозичені у західноєвропейських шкіл, але з грецьким (себто – православним) спрямуванням. Викладачі спілкувались між собою виключно українською мовою. Щодо грецької мови, перший ректор академії, Герасим Смотрицький, писав: “А кому на світі може бути тайною, що від греків пішли філософи, від греків увесь світ має богословів, без яких і Рим нічого не знає”. Викладачі та учні цього закладу чимало зробили для України, для піднесення її національної культури, освіти і церкви, збереження земель і слави України як однієї з найосвіченіших країн Європи. Серед них гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, Максим Острозький (архієпископ Мілетій), Іов Княгинецький, ієромонах Киприян, Герасим і Мелетій Смотрицькі.

Визначним явищем в історії українського освітнього процесу та розвитку культури було виникнення братського руху (XVI – поч. XVII ст.). Братства об'єднували людей церкви, науки та культури (що на той час було майже тотожними поняттями) в багатьох містах України.

У 1586 році Львівським братством було засновано Львівську школу, що було справою майже героїчною, оскільки Львів знаходився у самому центрі покатоличеної України і створення тут православної школи було справжнім проривом. Авторитет цієї школи був настільки високим, що навіть підручники, створені і видані тут розходилися всією Україною. В школі викладали сім вільних наук (граматику, піїтику, риторику, діалектику, математику (арифметику та геометрію), астрономію і музику)

та серйозний мовний курс: грецьку, слов'янську, руську, латинську та польську мови.

Характер навчання і виховання був максимально наближений до православ'я, хоча методично система навчання була побудована за західноєвропейським зразком. Навчання студентів у Львівській братській школі було комплексним – шкільні порядки визначали поведінку учня не лише в школі, а й поза нею. За вихованням у школі спостерігали вчителі й чергові учні, а вдома – батьки та родичі. Таким чином встановлювався тісний взаємозв'язок між виховними впливами школи і сім'ї. Навчання в школі поєднувалося з системою домашніх завдань. Крім того, кожне заняття обов'язково розпочиналося молитвою, після якої учень повинен був розповісти свій урок. Студенти жили у високоморальній атмосфері і мали дотримуватися Статуту школи, який було розроблено у 1586 році з метою регламентування всіх питань, що виникали в школі. Статут згодом став прототипом для створення статутів інших шкіл України. Показовим є те, що кожна стаття статуту неодмінно завершувалася цитатою з Біблії – тобто найвищою цінністю проголошувалося православ'я, любов до Бога та закони Божі.

1615 року при Богоявленському монастирі сформувалось Київське братство, була відкрита Київська школа, в якій викладали відомі діячі культури І. Копинський, М. Смотрицький, К. Сакович та інші. Братства поступово вивільняли шкільництво та освіту від опіки церкви, розвиваючи гуманістичні ідеї, зміцнюючи “істинну” віру, якій притаманна простота і чистота первіснохристиянського періоду, заохочували до вивчення світських наук, раціонального осмислення суспільного буття і народної культури.

Для становлення і розвитку культурно-освітнього процесу в Україні велике значення мала Києво-Могилянська академія, засновником і фундатором якої був Петро Могила. Відчувши нагальну потребу у створенні вищої школи, він поєднує Київську і Лаврську школи – і у 1632 році створює Київську колегію. Лише 1684 року за клопотанням гетьмана Івана Мазепи цей навчальний заклад офіційно отримав царську грамоту, яка фактично констатувала статус Київської академії як вищого навчального закладу. Протягом свого двохсотлітнього існування Києво-Могилянська академія відіграла важливу роль у суспільно-політичному житті України, у відродженні її культури, в прилученні української молоді до джерел світової науки й мистецтва, в боротьбі за історичне право на існування своєї церкви й держави. Будучи визначним центром Просвітництва, академія піднесла на високий щабель значення науки, освіти в громадському житті.

Відродження Києво-Могилянської академії стає можливим за сприяння українських патріотів і припадає на початок 90-х років ХХ століття. Коштом Фундації Антоновичів (Омеяна і Тетяни) у 1989 році відбулося стажування молодого вченого Інституту літератури В. Брюховецького у Ратг'єрському університеті. Завдяки О. Антоновичу

відбудовано нове приміщення Бакалаврської бібліотеки – найбільший благодійний проект відродженої Могилянки, чи не єдина бібліотека, відкрита в Україні протягом останніх років. Сьогодні, як і за часів Петра Могили, Академія є осередком українства.

Вчені-професори Академії активно сприяли становленню **професійної філософії**. Філософський курс змістовно поділявся на три частини: філософія мислення (логіка), філософія природна (фізика), філософія божественна (метафізика). Невід'ємною частиною освітнього процесу в Академії було богослов'я. В Київській академії воно викладалося професорами філософії, які вчили студентів і в богослов'ї спиратися на науковий доказ, критично аналізувати різні теологічні точки зору. Суттєвою рисою богословського курсу академії було ідеологічне (тобто релігійне) протистояння католицькій експансії. Це обумовило полемічний характер лекцій, в яких викладачі спростовували католицькі догмати, відстоюючи православне тлумачення біблійних істин.

Вітчизняна філософська думка була тісно пов'язана з теологією. Однак поряд з теологічними положеннями утверджувався раціоналістичний погляд на реальний світ. Це давало можливість піднести роль філософії у вивченні Всесвіту, природи, людини і визначити її самостійність щодо теології. Мабуть у цьому і проявляє себе риса українського характеру – вміння знаходити компроміс.

Києво-Могилянська академія була відкритою для західних вчень. Філософські концепції Нового часу, зокрема Коперніка, Бруно, Галілея, Декарта, Спінози, картезіанців, адаптовані до української культурної традиції, посіли значне місце у курсах багатьох викладачів академії. Українські священники, викладаючи західну філософію, поетику, фізику давньоукраїнською, польською, латинською, грецькою мовами, виховували новий тип українського духовного аристократа.

Час виникнення Академії – це козацька доба в історії України, що суттєво вплинуло на всю культуру і науку, зокрема, на філософію. Ідеї залежності суспільного прогресу від поширення освіти надихали козацьких лідерів на особливе піклування про розвиток української культури. Ідеї цінності людини, піднесення її самосвідомості та утвердження гідності особи, концепція освіченого абсолютизму яскраво засвідчують наявність у культурі козацької доби ідей, співзвучних ідеології раннього просвітництва Західної Європи того часу. Ідеї трьох європейських суспільних течій – **гуманізму, реформації та раннього просвітництва** – у складному синтезі наявні у філософських курсах професорів Академії – Й. Кононовича-Горбацького, І. Гізеля, Л. Барановича, Ст. Яворського, Ф. Прокоповича, Г. Кониського та інших. Основною філософською проблематикою в цей час були питання гносеології, онтології, натурфілософії.

Ще з кінця XVII ст. у Києво-Могилянській академії читалися курси моральної філософії. Етику як практичну науку включив у свій

філософський курс видатний професор Георгій Кониський (1717 – 1795), вважаючи, що етика повинна навчити людину спрямовувати свої дії на добро, на досягнення щастя як вищої мети. Самопізнання як цілеспрямована діяльність людини, керована її розумом, її воля, свобода формують відчуття повного щастя. Щодо моральних норм, вони встановлюються історично, в процесі розвитку людського спілкування. Із закінченням діяльності Г. Кониського у Києво-Могилянській Академії фактично наступив занепад творчого ставлення до філософії. Пов'язано це значною мірою з проведенням імперської русифікаторської політики, із заборонаю різних “шкідливих” філософських ідей.

Просвітницьку справу діячів Києво-Могилянської Академії у період наступу Росії на національні інтереси українського народу, продовжив її талановитий вихованець Григорій Сковорода (1722 – 1794). Серцевиною його філософії є етико-моральне вчення – вчення про людину, про її щастя і шляхи його досягнення, про благо, добро і зло, сенс життя. Головним завданням є пізнати в собі “справжню людину”, оскільки самопізнання і є тим універсальним способом перебудови самої людини і світу.

Досягти щастя, на думку мислителя, можна тоді, коли слідуєш велінню своєї внутрішньої натури, виявом якої є сродність з певним видом праці. Сковорода впевнений, що кожна людина має природний нахил до певної діяльності. Така праця є бажаною і виконується з насолодою. І навпаки, коли людина здійснює діяльність, до якої “не лежить серце”, тоді вона зазнає лиха і бід. “Сродність” і “несродність” праці, вважав Сковорода, відіграють важливу роль не тільки в індивідуальному житті, а й мають велике соціальне значення – “щасливий, хто з'єднав свою приватну справу із загальною. Сіє є істинне життя”. Коли суспільство не забезпечує своїм громадянам умов для виявлення їх природних здібностей, воно є нерозумним, спотвореним. Як просвітник, Сковорода вважав, що ідеальним може бути тільки таке суспільство, яке забезпечує людині реалізацію її творчих здібностей шляхом освіти.

Початок ХІХ ст. в житті України позначений зміною полонізації русифікацією. Ідеї національної самосвідомості через розвиток освіти, збереження мови і літератури, через боротьбу за незалежність України сповідували представники Кирило-Мефодіївського товариства Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко та інші. В їх творчості яскраво виявила себе **філософія українського романтизму**, що сприяла пробудженню національної свідомості українського народу, прагненню національного відродження України. Ідеологічний документ товариства – “Книга буття українського народу” – містить образ історіософської концепції, в центрі якої головна, з огляду на філософію національної ідеї, проблема “Україна і світ” обґрунтовується традиціями тогочасного романтизму, сполученого з ідеями християнської філософії.

Особливу роль у Кирило-Мефодіївському товаристві відіграв Тарас Шевченко. Його філософське світосприйняття В. Горський характеризує як “філософію трагедії” – вираз душі страждальця. Йдеться не лише про трагічні обставини особистого життя Т. Шевченка, а й прийняття ним на себе трагедії буття рідного народу, України. Творчість Т. Шевченка гідно завершує внесок кирило-мефодіївців у розвиток національної самосвідомості, що істотно визначив зміст філософської культури України XIX століття, світоглядною основою якої стає “філософія серця”, що найглибше виражає специфіку українського світогляду, національні риси, душу народу, його традиції, менталітет.

Друга половина XIX століття була відзначена загальноімперською політикою щодо вищої освіти загалом та політикою русифікації України, зокрема. Закривалися кафедри філософії в світських навчальних закладах, спостерігався занепад філософії. У травні 1876 року виходить сумнозвісний Емський указ – розпорядження російського уряду, спрямоване на придушення української культури, підписане імператором Олександром II у м. Емсі (Bad Ems) (Німеччина). Українська мова, українська література на сторінках російської преси піддавались приниженню як непотрібні, як такі, що приведуть до відчуження від загальноросійського життя. Доводилося, що український народ не має підстав для самостійного національного розвитку.

З початку 70-х років XIX століття головним осередком українського національного руху став Київ, а київська “Громада” об’єднала українські інтелектуальні сили – видатних діячів культурного та громадського життя. В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, П. Чубинський, О. Косач-Драгоманова, М. Лисенко, М. Старицький та інші, спрямовуючи свою діяльність на розвиток і поширення української науки, освіти, культури, прагнули федеративного устрою Росії з широкою автономією для України. Розвиток українського національного руху непокоїв російський уряд, який вбачав у ньому прояв політичного сепаратизму України. Почалися репресивні заходи, переслідування українських діячів.

В Галичині на початку 80-х років український національний рух очолили І. Франко та М. Павлик. Про загальнолюдські цінності говорить своєю творчістю мислитель, письменник, політичний та громадський діяч Іван Якович Франко (1856 – 1916), категорично відкидаючи ідею існування держави при соціалізмі, оскільки в ній обов’язково виникне привілейований прошарок управлінців, які узурпують владу в своїх інтересах. Його “Вічний революціонер” кликав до звільнення від рабського духу, від приниження людської гідності.

На думку І. Франка, свобода і незалежність України видаються можливими через **утвердження національної гідності й гордості**, консолідацію, єдність усіх сил, відчуття себе українцями, українською нацією, здатною до самостійного культурного і політичного життя, з власною школою, письменством, освітою і наукою. Особливу увагу в цій

справі він приділяв розвитку, “плеканню” української мови, “без якої виховання народу не може зробити бажаного поступу...”.

Вирішення І. Франком проблеми майбутньої долі України тісно пов'язане зі світовим історичним процесом. Для нього було очевидним, що кожен народ, який виокремлюється з-поміж інших народів, прагне до самоствердження і відмова в цьому праві українському народові веде до втрати цілісності світової історії. В свою чергу, ця національна самореалізація необхідна для національного самоусвідомлення окремого індивіда, без якого людина духовно відчужується від власної нації.

В українській інтелектуальній історії І. Франко був першим, хто вивів національну ідею з кола міфологізованого сприйняття на шлях персоналістської етики. Усвідомлення й прийняття індивідом своєї національності як детермінанти особистісної долі є проблемою морального вибору, альтернатива якому – зрада. Національна ідея є ідея етична, оскільки права нації впливають із прав людини. Нація складається з мільйонів “Я”. Тим самим національна ідея переводиться в площину етико-антропологічну, на рівень екзистенційної проблематики. Кожне “Я” – неподільний духовний атом спільноти – вирішує в кінцевому підсумку її майбутнє. При ствердженні І. Франком ідеалу національної самостійності українського народу він не протиставляє українську націю іншим, не говорить про її якусь “винятковість” тощо. Усі народи рівні і всі мають право на вільний розвиток.

Національні мотиви звучать і у творчості української письменниці, літературного критика, громадської діячки Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач) (1871 – 1913). Її турбує той факт, що в Україні мало людей з високим рівнем національної свідомості та національними ідеалами. Через це головним завданням в Україні, вважала вона, є формування національної еліти, яка б допомогла закласти духовно-світоглядний фундамент для творення нової державності. Духовне звільнення людини і нації є запорукою соціального порядку у відносинах між людьми, їх свободи і рівноправності. Без такого звільнення неможливо позбавитися рабської психології, рабського служіння чужій ідеї. Український дух, національна ідея, нова людина – характерна ознака багатьох творів Лесі Українки.

Зазначимо, що поезія, звичайно, не є філософією, але вона безпосередньо причетна до сфери філософії як особливого типу духовної діяльності людини, спрямованого до усвідомлення позамежних підстав людського буття. Власне філософська проблематика утворюється передусім системою таких категорій, як життя та смерть, віра, надія, любов тощо. Але ці проблеми утворюють й ідейний зміст поезії взагалі. Саме тому в контексті вивчення історії філософії ми звертаємося до спадщини наших великих поетів – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки.

XIX століття в історії української філософської думки відзначено існуванням двох основних напрямів філософії – “неофіційної”, публіцистичної, яка намагалася відшукати самобутність української думки, але грішила несистемністю та “офіційної”, чи професійно-академічної, предметом філософської рефлексії якої були найактуальніші проблеми духовного життя суспільства та здобутки природничих наук. Професійна філософія в Україні була представлена у Харківському університеті, ліцеях Одеси та Ніжина, в Київській духовній академії та університеті св. Володимира в Києві.

З 30-х років XIX століття в Києві склалась релігійно-філософська школа, представники якої відіграли значну роль в історії не тільки української, але й російської культури. Варто згадати П. Юркевича, С. Гогоцького, П. Авсенєва, В. Завитневича, В. Зеньковського, П. Ліницького, О. Новицького та інших. Ці імена вже почали з'являтися на сторінках підручників з історії філософії та у словниках; написані кілька книжок, захищені дисертації. Українські видавництва опублікували твори і листи М. Ейдлінського, А. Глаголева, М. Петрова, а також спогади про них. Невідкладним завданням сьогодні виявляється дослідження, поширення, пропагування ідей представників поліфонічної української культури. Для цього треба їх перевидавати, цінувати і пишати ними. Тоді не буде потреби у формуванні якоїсь міфічної історії України, і ми зможемо на основі опублікованих наукових праць, документів і фактів написати справжню історію, набагато цікавішу за вигадану.

На другу пол. XIX – першу пол. XX століття припадає життя і творчість мислителя-натураліста, академіка Володимира Івановича Вернадського (1863 – 1945). Вершиною його наукової творчості є вчення про перехід біосфери в ноосферу (сферу розуму). З філософської точки зору, це узагальнення величезного світоглядного досвіду про єдність людства і природи, про вплив людини на біосферу, про її відповідальність за свою діяльність. Усвідомлюючи свою приналежність до українського народу, Вернадський висловив оригінальні думки про українську справу, які є актуальними й сьогодні. Він підкреслював, що з моменту приєднання України до Росії політика останньої полягала в тому, щоб повністю розчинити українців у пануючій нації, “проковтнути” і “перетравити” їх як чужорідне політичне тіло. Таку політику Росії Вернадський засуджував. Був він противником імперських прагнень російської влади, виступав за збереження української культури, культурної самобутності українського народу, тому вважав природним український національний рух, що мав коріння в самому народному житті. Будучи прихильником автономії, В. Вернадський вірив, що Росія відмовиться від своєї традиційної політики і визнає за Україною право на національно-культурне самовизначення.

З усієї історії вітчизняної філософії найскладнішим є післяреволюційний період – 20-80-ті роки XX століття. Справа в тім, що

вся українська філософія, як і філософія інших радянських республік того часу, була “розмита”, “розчинена” в єдиній пануючій тоді марксистсько-ленінській філософії з єдиними вимогами, завданнями, цілями і єдиним світоглядом. Кожен філософ, вчений в Радянській Україні зобов'язаний був дотримуватися позицій діалектичного та історичного матеріалізму. Склався догматичний і досить зашорений погляд на традиційні філософські проблеми, в тому числі, і на саму історію філософії, яка перетворилася в служницю політики і офіційної ідеології.

Таке закріпачення української культури, в тому числі і філософської думки, почалося з кінця 1920 року, коли Україна втратила свою незалежність, увійшовши до складу СРСР під виглядом рівноправної республіки, а фактично – колонії Росії. Однак навіть в умовах системи тоталітарного мислення філософська думка України не згасала повністю. В 20-ті роки увагу привертають філософські розробки В. Юринця, С. Семковського, П. Демчука. Глибоке філософське осмислення буття характерне і для літераторів, насамперед М. Хвильового, М. Зерова, М. Вороного, Л. Старицької-Черняхівської та інших, які прагнули зберегти українську національну культуру. Але з середини 20-х років почалися репресивні заходи, викликані звинуваченнями у “зраді”, “шпигунстві”, “відступництві” від марксизму-ленінізму.

На початку 30-х років почався наступ і на філософів. Сталіним було оголошено про два “ухили” в філософії, які неправильно тлумачать марксистську філософію. Розгорнулася широка дискусія, яка привела до висновку про існування в Україні механістичної (С. Семковський) та ідеалістичної (В. Юринець) ревізії марксизму-ленінізму і, відповідно, до репресій щодо прогресивних філософів. Культурне відродження, яке почалося в 20-х роках, закінчилось трагічно і увійшло в історію під назвою “розстріляне відродження”.

За передвоєнну та післявоєнну добу відбулися певні зрушення у філософському житті України – 1944 р. був відкритий філософський факультет у Київському університеті, 1946 р. – Інститут філософії АН УРСР, 1950 р. – Інститут підвищення кваліфікації (ІПК) викладачів суспільних наук (з кафедрою філософії) при Київському державному університеті ім. Т. Шевченка.

В 60-х роках ХХ століття в Україні почалося “друге відродження” філософії. 1958 р. із Москви до Києва приїздить Павло Васильович Копнін (1922 – 1971). Школа Копніна розпочала тематику філософського гуманізму. Увага науковців була акцентована на онтології людського буття, на проблемах, які пов'язані з діяльністю людини. 60 – 70-ті роки позначаються виходом низки серйозних наукових світоглядно-гуманістичних досліджень з проблем історії, логіки, в тому числі, і сучасної світової філософії. Особливий інтерес становили дослідження українських філософів з історії вітчизняної філософії, етики, естетики, філософії науки тощо.

Нове відродження української світоглядної культури, в тому числі й філософії, починається з кінця 80-х – початку 90-х років, коли створюються нові історичні умови розвитку української державності. В цей час повертаються забуті імена, під іншим кутом зору подається історія філософії. Вагомим і необхідним доповненням до неї виявилися розробки філософських проблем представниками української діаспори – В. Винниченком, Д. Донцовим, О. Кульчицьким, Д. Чижевським та іншими. Але процес відродження національної філософської культури за часів незалежності – це тема нашого наступного дослідження.

Висновки

Сьогодні українські дослідження з історії, філософії та права цікавлять світову наукову громадськість, оскільки українській історичний, культурний, правовий та політичний досвід, як і досвід будь-якої країни, унікальний. Тому науковий аналіз, усвідомлення та узагальнення цього досвіду є конче потрібним і завжди актуальним. Він є необхідною умовою для конституювання самобутності України та виникнення інтелектуальної поваги до неї з боку освічених громадян інших держав. Більше того, саме події, які відбувалися останніми роками на теренах України, виявилися життєдайним ґрунтом для висування оригінальних історичних, філософських, політичних та правових концепцій.

Сьогодні філософія має багато напрямів – історія філософії, соціальна філософія, філософія освіти, філософія історії та інші. Таке різноманіття викликано потребою часу. Навчальні заклади готують професійних філософів, в чому простежується певний сенс. Адже якщо говорити про управління суспільством, саме філософи мають здійснювати цю місію. Артуру Шопенгауеру належить думка про те, що значення й потрібність філософа, зокрема, і філософії в цілому, перебуває в безпосередній залежності від інтелектуального, морального й громадянського прикладу, який вони дають щоденно практикою свого функціонування.

Наша вітчизняна культура і філософія сповнені пошуком людської душі, в них акцентується увага на розумінні й пізнанні “серцем” (Г. Сковорода, П. Юркевич). Душа, на відміну від розуму, психіки, свідомості, – вселюдська, позаісторична, архетипічна. В її емоційній пам’яті зберігаються загальнолюдські цінності і смисл. Душа причетна до абсолютного, до істини, вона перебуває на межі минулого і майбутнього, зберігає почуття часу, в якому вона живе. Духовність і гуманізм – найголовніші поняття, які тримали й тримають людину на поверхні буття, оберігають від здичавіння. Вони не мають бути лише архетипами, їх необхідно постійно наповнювати новим змістом.

Перспективи подальших досліджень

Формування концепції української філософії у сучасну добу.

Джерела

1. Алексієвець, Л. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України (XVII – XVIII ст.) [текст] / Л. Алексієвець. – Тернопіль: Лілея, 1997. – 158 с.

2. Волинка, Г.І. Історія філософії в її зв'язку з освітою [підручник для студ. вищ. навч. закладів] / Г.І. Волинка, В.І. Гусєв, Н.Г. Мозгова, І.В. Огородник Ю.О. Федів; [ред. Г.І. Волинка]. – К.: Каравела, 2006. – 480 с.

3. Горський, В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В.С. Горський, К.В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.

4. Дзюба, І.М. Тарас Шевченко. Життя і творчість [текст] / І.М. Дзюба. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 720 с.

5. Огородник, І.В. Українська філософія в іменах. [навч. посібник] / І.В. Огородник, М.Ю. Русин. – К.: Либідь, 1997. – 328 с.

6. Федів, Ю.О. Історія української філософії: [навчальний посібник] / Ю.О. Федів, Н.Г. Мозгова. – К.: Україна, 2000. – 512 с.

Стаття надійшла 18.08.2009 р..